

Dag van de Cultuureducatie 2009

Maandag 15 juni 2009, Muis Sacrum, Arnhem

Cultuureducatie voor het speciaal onderwijs Samen werken aan passende programma's

Willen culturele instellingen een passend aanbod maken voor leerlingen uit het speciaal onderwijs, dan is maatwerk nodig. De groep leerlingen is immers zeer divers. Samenwerking met scholen is daartoe onontbeerlijk.

'Het speciaal onderwijs is een doelgroep die niet alleen heel belangrijk is maar ook omvangrijker dan je als leek zou denken', schetste Piet Hagenaars, directeur van Cultuurnetwerk Nederland, de grootte van het werkveld. 'Er zijn in Nederland maar liefst 590 basisscholen voor speciaal onderwijs en 780 scholen voor voortgezet speciaal onderwijs.' Als deze leerlingen een culturele instelling bezoeken, hoe kunnen die hen dan zo goed mogelijk bedienen? Hoe moet hun aanbod eruitzien, wat moeten ze aanpassen?

MAATWERK

De leerlingenpopulatie in het speciaal onderwijs is bijzonder divers, bleek uit de speech van adviseur Ineke Dammers van de Algemene Vereniging van Schoolleiders (AVS). Zij onderscheidde vier grote clusters, gebaseerd op onder meer gedragsproblemen en auditieve, visuele en verstandelijke beperkingen. Bij het kiezen van een school begint het maatwerk al, stelde Dammers. 'Elke groep kinderen heeft een eigen aanpak nodig. Samenwerking tussen ouders, scholen en kinderen is dan ook noodzakelijk, zodat ieder kind op een passende plek onderwijs kan krijgen', aldus Dammers. Ook het aanbod van culturele instellingen moet rekening houden met de verschillen tussen leerlingen. Dat betekent, zo was te horen in menige deelsessie: uitgaan van de eigenheid van de kinderen, niet van wat velen hun 'beperking' of 'gemis' noemen. Kunstuitingen van mensen met een beperking verschillen trouwens niet altijd van die van 'gewone' mensen, betoogde Patrick Allegaert in zijn speech. Zijn museum Dr. Guislain in Gent toonde bijvoorbeeld *art brut* van patiënten met een psychische aandoening naast de schetsen en modellen van internationaal bekende architecten.

INHOUD

- 2 **INEKE DAMMERS**
De sleutel tot toekomst en geluk
- 3 **PATRICK ALLEGAERT**
Wat is 'normaal', en wat niet?
- 5 **INTERVIEWS MET DEELNEMERS**
- 8 **OCHTENDESSIE 1**
Het gaat om keuzes maken
- 9 **OCHTENDESSIE 2**
Vanuit vertrouwen nieuwe deurtjes openen
- 9 **OCHTENDESSIE 3**
Maatwerk bij het afstemmen van vraag en aanbod
- 10 **OCHTENDESSIE 4**
Groeien door te doen alsof
- 11 **OCHTENDESSIE 5**
Muziektheater ontroert kinderen
- 11 **OCHTENDESSIE 6**
Muziek laat de ijslaag smelten
- 12 **OCHTENDESSIE 7**
Nieuwe woorden in doventaal
- 13 **MIDDAGSESSIE 1**
Meedoen in de geschiedenis
- 13 **MIDDAGSESSIE 2**
Ervaring belangrijker dan inhoud
- 14 **MIDDAGSESSIE 3**
Spelen met taal
- 15 **MIDDAGSESSIE 4**
Een 'voelschilderij' in het museum
- 15 **MIDDAGSESSIE 5**
Een flinke cultuuromslag
- 16 **MIDDAGSESSIE 6**
De sterren van de hemel spelen
- 17 **MIDDAGSESSIE 7**
Filmmaken brengt jongeren bij elkaar
- 18 **SLOTBIJEENKOMST**
'Dans is ons gereedschap'

AANPASSINGEN

Uitgaan van eigenheid van leerlingen in het speciaal onderwijs kan leiden tot hele praktische aanpassingen van het aanbod van culturele instellingen. Die aanpassingen zijn even uiteenlopend als de doelgroep zelf, bleek uit de vele voorbeelden die in de deelsessies werden gegeven. Doven hebben bijvoorbeeld meer aan een rondleiding met een dove gids die communiceert middels gebarentaal, dan aan een reguliere rondleiding met sprekende gids en doventolk. Met alleen een dove gids kunnen ze zich beter concentreren. Rekening houden met de kortere spanningsboog van veel kinderen in het speciaal onderwijs betekent: kortere programma's maken. Verrassen mag met mate, zodat kinderen niet overprikkeld raken. Interactie in het aanbod is heel belangrijk. Het gebruiken van concrete voorwerpen uit een bepaalde periode uit de geschiedenis, of het 'beleven' van zo'n periode, kunnen abstracte kennis concreet maken. Het idee van een kind om

een 'voelschilderij' naast een 'kijkschilderij' te hangen, dan mocht je daar tenminste aanzitten, werd dan ook opgepikt door een museum.

SAMENWERKING

Culturele instellingen weten vaak weinig van de eigenheid van leerlingen in het speciaal onderwijs. Gedegen voorbereiding van een bezoek van deze leerlingen is dan ook gewenst. Scholen kunnen dan uitleg geven over de mogelijkheden en beperkingen van hun leerlingen, en de musea kunnen in samenwerking met de scholen tot programma's op maat komen. Deze samenwerking is een belangrijke succesfactor. Scholen en leerlingenbegeleiders zoeken op hun beurt ook meer kennis over culturele instellingen. Ze willen graag meer weten over de mogelijkheden om die te bezoeken. Ze kunnen soms ook begeleiding gebruiken bij kunstprojecten op hun school, omdat die soms buiten gebaande paden treden – wat om een cultuuromslag kan vragen.

KENNIS UITWISSELEN

Waar scholen en instellingen regionaal of lokaal fantastische projecten opzetten, wordt elders datzelfde wiel nog een keer uitgevonden. Om dat te voorkomen is kennisuitwisseling ontzettend belangrijk. Cultuurnetwerk Nederland blijft deze kennisuitwisseling bevorderen. En als het enthousiasme van de deelnemers aan deze vijfde Dag van de Cultuureducatie (een lustrum!) een graadmeter is voor de ontwikkeling van cultuureducatie voor het speciaal onderwijs, kunnen alle betrokkenen zich opmaken voor een flinke stap voorwaarts. De inspiratie is er in elk geval!

Piet Hagnaars: 'Wat moeten culturele instellingen doen als ze deze leerlingen in huis krijgen?'

Ineke Dammers • Speciaal Onderwijs in Nederland: past het? De sleutel tot toekomst en geluk

Het kwetsbare kind mag niet tussen wal en schip vallen. Daarom is samenwerking tussen scholen, ouders én kinderen nodig. Alleen zo kunnen alle kinderen over twee jaar echt 'passend onderwijs' krijgen: regulier als het kan, speciaal als het moet.

Ineke Dammers, adviseur van de AVS, begon met een schets van de organisatie van het speciaal onderwijs in Nederland. Er zijn in ons land zo'n tien soorten scholen die het speciaal onderwijs verzorgen. Daarbij zijn de leerlingen op basis van hun beperking ondergebracht in vier clusters (zie kader) en op basis van die clusters wordt de kinderen bepaald onderwijs aangeboden.

'Al in 1994 tekende Nederland een verklaring die ons verplichtte tot maximale inspanning om kinderen met een speciale onderwijsbehoefte in het regulier onderwijs te houden. Daarna kwam het

Ineke Dammers: 'Vraag de leerlingen wat ze willen. Ze komen vaak met heel goede suggesties.'

plan Weer Samen Naar School, waarbij kinderen die moeite hebben met leren of kinderen met gedragsproblemen al op de basisschool extra aandacht krijgen.'

RUGZAKJE

Weer iets later werd daar het zogeheten rugzakje aan toegevoegd. Dammers:

‘Dat is een leerlinggebonden financiering die ervoor zorgt dat een kind dat speciaal onderwijs behoeft, toch onderwijs kan volgen op de “gewone” school in de buurt.’ Sinds twee jaar is het ‘passend onderwijs’ een hot item. Via een aangepaste zorgplichtwet moeten kinderen vanaf augustus

‘U die de programma’s voor cultuur en onderwijs opstelt, moet de reguliere programma’s los durven laten’

2011 het onderwijs kunnen krijgen dat het best bij hen past: regulier als het kan, speciaal waar het moet. Iedereen die bij een kind is betrokken moet zich inspannen, zodat een kind zo dicht mogelijk bij huis het beste onderwijs krijgt.

SYNERGIE

Maar zo eenvoudig is dat nog niet, aldus Dammers. ‘Want welke sleutel past wanneer een kind creatief is maar lichamenlijk beperkt? Of intelligent en slechtziend? Of wat doe je als zowel de basisschool als de speciale basisschool het juiste onderwijs niet kan bieden?’ De vier genoemde clusters hebben allemaal regionale expertisecentra die ervoor zouden moeten zorgen dat een kind op de juiste plek terechtkomt. Toch zijn er volgens Dammers te veel kinderen die tussen wal en schip vallen ‘omdat tussen ouders en schoolbestuurders niet de juiste synergie ontstaat.’ De vraag is

dan: wat is die synergie? En wat is de juiste synergie? Synergie is in ieder geval de relatie hechter maken door samen iets nieuws te creëren, aldus Dammers. Ouders, scholen en culturele instellingen moeten daartoe samenwerken. ‘Maar dan moet u allemaal, u die de programma’s voor cultuur en onderwijs opstelt, wel de reguliere programma’s los durven laten’, bepleitte de AVS-adviseur. ‘Ga naar die speciale scholen toe en praat met de leerlingen. Vraag de leerlingen wat ze willen. Want ze komen vaak met heel goede suggesties.’

OPLOSSINGEN OP MAAT

De overheid kan met de nieuwe zorgplichtwet vragen om voor ieder kind de beste plek te vinden, aldus Dammers, maar dan moet er ook echt de bereidheid zijn om oplossingen op maat te maken. Pas dan worden de talenten van leerlingen echt gezien. Daarvoor is het belangrijk dat de teams die regionaal een optimale plek voor een kind proberen te vinden, ook echt de juiste kennis en vaardigheden hebben. En dat betekent niet alleen een pabo-opleiding, aldus Dammers. Ervaring in het speciaal onderwijs is daarvoor cruciaal. Onderwijs is volgens haar ‘de sleutel tot toekomst en geluk’. Maar ‘dan moeten we wel voor elk kind de juiste sleutel vinden.’

VIER CLUSTERS VAN SCHOLEN

In het eerste cluster bevinden zich de scholen voor blinde en slechtziende leerlingen.

In het tweede cluster bevinden zich de scholen voor dove en slechthorende leerlingen, leerlingen met ernstige beperkingen in de spraaktaalontwikkeling en leerlingen met communicatieve beperkingen als gevolg van een autistische stoornis. In het derde cluster bevinden zich de scholen voor zeer moeilijk lerende kinderen, leerlingen met een verstandelijke beperking, langdurig zieken en leerlingen met epilepsie.

In het vierde cluster bevinden zich de scholen voor zeer moeilijk opvoedbare leerlingen, voor leerlingen met psychiatrische stoornissen en/of ernstige gedragsproblemen en voor langdurig zieke kinderen zonder lichamenlijke beperkingen. Ook scholen verbonden met een pedagogisch instituut zijn in dit cluster opgenomen.

Patrick Allegaert, artistiek directeur Museum Dr. Guislain Wat is ‘normaal’, en wat niet?

Het Gentse museum Dr. Guislain vertelt de geschiedenis van de geestelijke gezondheidszorg. Onder meer is een uitzonderlijke collectie historische foto’s van jeugdige patiëntjes te zien. Het museum wil ook de grens tussen officiële kunst en ‘outsider art’ ter discussie stellen.

In de geschiedenis is lange tijd niet omgekeken naar mensen met handicaps. Pas in de Verlichting ontstond langzaam een onderscheid tussen wat toen ‘zwakzinnigen’ en ‘krankzinnigen’ werden genoemd. De Gentse psychiater dr. Guislain en de congregatie der Broeders van Liefdededen in het begin van de negentiende

eeuw de eerste pogingen om geestelijk achtergestelde kinderen op te voeden in een aparte afdeling van het Guislaingesticht, vertelde Patrick Allegaert, artistiek directeur van het Gentse Museum Dr. Guislain. ‘Guislain was de eerste die een totaalconcept van een psychiatrische instelling in zijn hoofd had.’ Hij werd volgens

Patrick Allegaert: 'Wij vinden het vertellen en verhelderen van deze geschiedenis aan het publiek heel belangrijk.'

Allegaert gedreven door 'een zeker romantisch humanistisch optimisme maar later is dit optimisme door de feiten heel erg tegengesproken.'

Het museum vervult volgens Allegaert een unieke rol omdat het binnen de geschiedenis van de zorg ruim aandacht besteedt aan de bijzondere opvoeding die de kinderen kregen. 'Bovendien hecht het museum naast haar vanzelfsprekende museale taken veel belang aan pedagogie, aan het vertellen en verhelderen van deze geschiedenis aan het publiek.'

'Vroeger bezochten alleen artsen en verpleegsters het museum, nu trekken we een breed publiek'

NIET ALLEEN LEUKE KIEKJES

Een belangrijk deel van de museale collectie omvat de foto's uit het archief van de vermaarde pedagoog, fotograaf en uitvinder broeder Ebergist. Hij maakte in de vorige eeuw een enorm aantal foto's van de kinderen die in het instituut verbleven (zie elders op deze pagina). Daarvan zijn er zo'n tweeduizend bewaard gebleven. En dat waren niet alleen leuke kiekjes, vertelde Allegaert. 'Ebergist wilde daarmee vooral ook stimulerende pedagogische materialen ontwikkelen.' Maria Montessori, die Ebergist ooit bezocht, zei later dat dit bezoek veel indruk op haar had gemaakt. Vervolgens bleek een 'vrij grote radeloosheid' tekenend voor de psychiatrie in de eerste helft van de twintigste eeuw, vervolgde Allegaert. 'Als reactie daarop ontstond in de jaren zestig de antipsychi-

atrie en ook die laten we in het museum uitgebreid aan bod komen. Meer specifiek komt de voortdurende spanning tussen wat nou eigenlijk normaal en wat abnormaal is naar voren.'

'ART BRUT'

Om de reikwijdte van het museum te illustreren, toonde Allegaert posters van tentoonstellingen die de afgelopen vijftien jaar te zien waren. Zoals 'Doodgezwegen', over experimenten en moord op krankzinnigen. 'Het kind, gekoesterd en gekluisterd', 'Gestoorde vorsten' en 'Ontbrekende beelden', een tentoonstelling van foto's van Anton Corbijn van kinderen met handicaps. In de tentoonstelling 'Schets of schim' werd een vergelijking gemaakt tussen de *art brut* of *outsider art* van patiënten en de schetsen en modellen van internationaal bekende architecten. Allegaert liet foto's zien van kolossale maar tegelijk minutieus uitgevoerde modernistische bouwwerken van een patiënt, die zelfs elk bureau in de gebouwen met de hand had gemaakt. Monnikenwerk, dat alleen voltooid kon worden door de constructies van binnen naar buiten op te bouwen. 'Het moest natuurlijk wel kloppen', had de maker gezegd.

KUNST DOOR PATIËNTEN

Voortdurend de grens bevragen tussen outsiderkunst en reguliere kunst, dat ziet het museum volgens Allegaert als een van zijn belangrijkste taken. 'Het speelt bovendien een actieve rol in de totstandkoming van kunst door ateliers opdrachten te geven om patiënten kunst te laten maken.' 'De keizer van Monera' is een van de bekendste projecten, van Gerard van Lank-

'Enkele frontale kenmerken' (Collectie Ebergist - Museum Dr. Guislain, Gent)

'Ik ben 21 jaar!' (Collectie Ebergist - Museum Dr. Guislain, Gent)

veld. Het museum wijdde eerder al een eigen tentoonstelling aan hem. Van Lankveld, vertelde Allegaert, had in zijn jeugd veel problemen gekend met pesten en agressie. 'In de kunst, in het bouwen van gefantaseerde constructies, vond hij zijn rust en uitdaging: hij bouwde zijn eerste vliegtuig, een werkende stoomtrein en een ingewikkeld astronomisch uurwerk. Zijn technisch zeer gedetailleerde schaaluitvoeringen van vliegtuigen en gebouwen moesten in zijn gedroomde keizerrijk ooit de lucht en de aarde sieren. 'Bij ons stonden niet de klachten van Gerard centraal', vertelde Allegaert. 'Dat is erg belangrijk.' In de loop van de tijd is veel veranderd. Het denken over patiënten bijvoorbeeld, en dus ook het denken over hun kunstenaarschap. Museum Dr. Guislain wil een belangrijke rol in die ontwikkeling blijven spelen. Waar volgens Allegaert 'vroeger alleen artsen en verpleegsters het museum bezochten, trekken we nu een breed publiek en tellen we zo'n zestigduizend bezoekers per jaar.'

Interviews met deelnemers

KUNST IS VERRASSEN

—
Arda van der Steen, directeur Steen Impresariaat:

‘Mijn impresariaat levert jeugdtheatervoorstellingen aan het onderwijs en aan kleinere en grotere podia. Ik krijg steeds meer vragen over theater voor het speciaal onderwijs. Maar ik weet er nog te weinig van om vervolgens samen met hen een programma op maat te maken: want om wat voor school gaat het en vooral: om welke kinderen gaat het? De clusters in het speciaal onderwijs die Ineke Dammers in haar keynote onderscheidde, zijn voor mij dus erg handig want dan kan ik beter op de behoeftes van de kinderen inspelen. Is een voorstelling bijvoorbeeld niet te talig? En in hoeverre mogen we de kinderen verrassen? Want kunst is voor mij verrassen. Maar moet je bij het speciaal onderwijs inspelen op wat kinderen al weten, wat veilig is? Of mag je hun grenzen ook voorzichtig verder leggen? Is die behoefte er? Of juist niet? Daar wil ik graag verder over praten.’

DE ENE GROEP IS DE ANDERE NIET

—
Willeke Buijssen, specialist jeugd Bibliotheek Gelderland-Zuid:

‘Wij ontwikkelen al een tijdje programma’s voor het speciaal onderwijs. Al doende leren we. Toch is het veel handiger om eerst ervaringen uit te wisselen in plaats van zelf steeds het wiel uit te vinden. Daarom vond ik het erg nuttig dat Wim Scherpenisse in de deelsessie *Leren van kinderen met een speciale behoefte* het onderscheid tussen verschillende groepen kinderen liet zien, want voor kinderen met autisme maak je nou eenmaal een ander maatprogramma dan voor kinderen met ADHD. Toch moeten al die kinderen hun weg gaan vinden in onze bibliotheek. Gezien de beperkte middelen van veel instellingen zal hierover op een hoger niveau overlegd moeten worden: vooral tussen onderwijsinstellingen en culturele instellingen. We werken nu zoveel mogelijk op maat maar we zijn nog niet in staat dat te doen voor de verschillende groepen waarover Scherpenisse vertelde.’

VAN ONZE EILANDJES AF

—
Wim Smet, pedagogische begeleidingsdienst Deeltijdkunstonderwijs in Vlaanderen:

‘Wij hebben van onze onderwijsminister de opdracht gekregen te onderzoeken hoe het deeltijdkunstonderwijs toegankelijk gemaakt kan worden voor mensen met beperkingen. Ik wil vandaag graag zien wat er aan leertrajecten en leeromgevingen aangepast kan worden. Ik bezocht de deelsessie *Beeldende kunst en fotografie* voor doven, daar is bij ons nog weinig expertise over. Ik hoorde eenvoudige dingen waar je misschien in eerste instantie niet aan denkt. Zo is het helemaal niet handig om bij rondleidingen voor doven én een doventolk én een begeleider mee te sturen want dan moeten de kinderen op drie dingen tegelijk letten: op beide mensen en op het beeld. In het Amsterdamse fotografiemuseum Foam verzorgt een doventolk daarom de rondleiding. Er is een groeiende behoefte aan zulke informatie, kennisuitwisseling moet blijvend worden gestimuleerd. We moeten vermijden dat iedereen op zijn eilandje het warme water probeert uit te vinden.’

WAANZINNIG MOOI CONCEPT

—
Navid Madani, directeur J.C. Pleysierschool, vestiging De Zefier, Den Haag:

‘Op onze school voor speciaal onderwijs laten we elke woensdag het normale lesrooster los en doen we een kunstproject om kinderen speciale vaardigheden te leren. Een waanzinnig mooi concept, vind ik. Leerlingen kunnen zich van tevoren inschrijven voor verschillende workshops: filosofie, magazines maken, mode en kleding. We merken dat de sfeer op school die dag totaal anders is. Sommige leerlingen hebben angststoornissen en hebben moeite met naar school komen. Maar op woensdag zijn ze er, en vol enthousiasme. Ik wil graag weten wat mijn collega’s hier vandaag daarvan vinden. Want ik zoek aansluiting met andere scholen. Vooral daarom ben ik hier: om te kijken in hoeverre ik kunst en cultuur kan mixen met onderwijs, zodat er voor onze leerlingen een gevarieerd aanbod komt.’

WERF DEELNEMERS GERICHTER

—
Wim Wentzel, directeur Bekijk 't, cultuureducatieve ontwikkelinstelling en producent voor VMBO en SO:

‘Wij waren op zoek naar praktische, bruikbare tips en uitwisseling van ervaringen. Zelf hebben we projecten gedaan waarbij scholieren van vmbo, praktijkonderwijs en speciaal onderwijs betrokken waren. Om vandaag zoveel mogelijk informatie te verzamelen, zijn we met drie vertegenwoordigers gekomen. Wat ons opviel: 95 procent vrouwen, veel culturele instellingen, weinig onderwijs. Onze tip: werf je deelnemers gericht. Er waren ook veel puur regionale en lokale projecten. Tip: zoek naar meer andersoortige projecten. Een deel van de projecten kenden we nu al, veel was weinig specifiek, projecten waren veelal langdurig en slecht te vergelijken met onze ervaringen. Het was ook beter geweest wanneer was aangegeven of deelsessies over primair of voortgezet onderwijs gingen. Sommige presentaties waren bovendien onder de maat. Ik zou goeie projecten graag gepresenteerd zien door de mensen die ze bedacht hebben, niet door iemand die er geen feeling mee heeft.’

HEEL KLEINE GROEPEN

—
Anouk Diepenbroek, coördinator Klankspeeltuin Muziekgebouw aan 't IJ, Amsterdam:

‘In onze klankspeeltuin staan klank- en muziekinstallaties waar kinderen en volwassenen muziek kunnen maken zonder een noot te hoeven lezen. Een paar jaar geleden is bij ons een pilot voor speciaal onderwijs uitgevoerd en toen bleek dat de klankspeeltuin heel geschikt is voor die groepen kinderen, mits we in groepen werken van zo’n tien tot vijftien kinderen. We krijgen nu iedere maand een groep uit het speciaal onderwijs langs zonder dat we ruchtbaarheid aan ons programma geven. Dat gaat via mond-tot-mondreclame. Ik had graag meer deelsessies willen bezoeken. De sessies die ik bijwoonde waren erg nuttig maar ze duurden best lang. Ik had graag iets meer inhoudelijke informatie gewild over waar ik op moet letten wanneer ik een programma maak voor deze groepen kinderen. Dat zat wel in andere deelsessies, hoorde ik.’

ELK KIND ZIJN EIGEN VERHAAL

—
Ron van Maanen, hoofd externe dienstverlening Regionaal Archief Rivierenland, Tiel:

‘Wij ontwikkelen programma’s voor basis- en voortgezet en speciaal onderwijs. Ik hoopte vandaag nieuwe ideeën op te doen en dat is gelukt. In de deelsessie over erfgoed werd heel duidelijk uitgelegd aan welke punten je moet denken als je een lesprogramma wil voorbereiden. Een van de valkuilen bij het ontwikkelen van een rondleiding voor het speciaal onderwijs is de spanningsboog. Zorg ervoor dat er niet te veel prikkels zijn. Heb vooraf ook uitgebreid overleg met de docenten. Dus bedenk van tevoren goed: wat kun je aanbieden en werkt dat bij deze kinderen. Zo kunnen kinderen bij ons twee charters van Willem van Oranje vasthouden. Dan kunnen ze voelen waar die van zijn gemaakt, dan gaat zoiets leven. Dan kun je elk kind zijn eigen verhaal laten maken. We moeten gewoon ons huiswerk goed doen. En dan nog leer je elke keer weer.’

ONONTGONNEN GEBIED

—
Anite Haverkamp, educatief medewerker Museum Catharijneconvent, Utrecht:

‘Ik ben hier vooral om uit te vinden wat wij kunnen doen om het bezoek van een school aan ons museum nog waardevoller te maken. Aparte programma’s voor groepen uit het speciaal onderwijs hebben we nog niet. Wij krijgen een bezoekerslijst van het Utrechts Centrum voor de Kunsten maar we horen pas achteraf van onze museumdocenten of het kinderen uit het speciaal onderwijs waren. Komend schooljaar krijgen we die informatie van tevoren. Ik heb hier veel nuttige dingen gehoord. Maar ik besef ook dat het best ingewikkeld is om voor zulke verschillende groepen als kinderen met autisme en ADHD aparte programma’s te ontwikkelen. Gelukkig hoorde ik praktijkvoorbeelden in de deelsessies, maar cultuureducatie voor deze groepen is evengoed een behoorlijk onontgonnen gebied. Ik had graag nog meer deelsessies bezocht.’

Deelsessies

OCHTENDSESSIE 1

Erfgoed aanbod aanpassen? Ja, maar hoe? Het gaat om keuzes maken

Het aanbod van culturele instellingen voor het speciaal onderwijs is heel verschillend. Net als de manier waarop projecten gestalte krijgen.

Leerlingen in het speciaal onderwijs zijn veel meer geïnteresseerd in het verleden en hun eigen omgeving dan leerlingen in het basisonderwijs. Dat vonden ervaringsdeskundigen in de zaal, die reageerden op een stelling hierover. De kinderen zijn, vond de zaal, in vergelijking met reguliere basisschoolleerlingen gedisciplineerder, gemotiveerder en zij kunnen beter luisteren. Bovendien zijn en kunnen hun leerkrachten dat ook. 'Het zijn bevlogen mensen van wie ik heel veel heb geleerd', aldus museumdocente Wil Kuijpers van het Limburgs Museum.

Alle reden dus om de stelling 'de doelgroep speciaal onderwijs is te divers om eigen lesmateriaal voor te ontwikkelen' te bestrijden. Maar hoe dan dat lesmateriaal ontwikkelen? Het Limburgs Museum (LM) en het Historisch Centrum Overijssel (HCO) gaven uitleg. Beide instellingen, de een cultuurhistorisch museum in Venlo, de ander het stadsarchief Zwolle en het provinciaal archief, hebben aandacht voor het speciaal onderwijs. Het LM heeft in de loop van het gesubsidieerde project 'Erfgoed à la Carte'

een stukje gelicht uit zijn bestaand aanbod in het museum en dat aangepast, onder andere door er speciaal lesmateriaal voor te ontwikkelen. Het HCO biedt, net als het LM onder zijn eigen dak, een tentoonstelling voor het basisonderwijs. De leerkracht kiest na overleg met het HCO welke onderdelen en verwerkingen geschikt zijn voor de leerlingen.

Ervaringsdeskundigen in de zaal.

KIJKEN NAAR ERVARINGEN

De stelling over het lesmateriaal prikkelde en leidde tot een discussie over praktische budgetbeperkingen en eisen van directies om vastgestelde (onderwijs)bezoekersaantallen te halen. Zij leidde ook naar de

oplossing: keuzes maken, kiezen voor een bepaalde groep of een enkel cluster. En zeker ook kijken naar de ervaringen van het LM, dat zijn kennis en werkwijze – bijvoorbeeld werken met bekend zelfcorrigerend leerliniën materiaal – stapsgewijs heeft ontwikkeld, vooral via contacten met leerkrachten speciaal onderwijs in de regio.

'Het zijn bevlogen mensen van wie ik heel veel heb geleerd'

De laatste stelling luidde: 'Het gaat bij het speciaal onderwijs niet om wat de leerling leert, maar om wat hij ervaart.' Daarvan gingen nogal wat deelnemers steigeren. Een greep uit de reacties: 'Er moeten altijd vaste leerdoelen zijn', 'ervaren is ook leren', 'de inhoud staat altijd voorop', 'je wilt de leerling een prettige ervaring bieden en dan leert hij al genoeg'.

www.limburgsmuseum.nl

www.historischcentrumoverijssel.nl/hcoroot

OCHTENDSESSIE 2

Leren van kinderen met speciale behoeften Vanuit vertrouwen nieuwe deurtjes openen

'Ongewone' kinderen leren goed vanuit een vertrouwde omgeving, met weinig spanning. Dat stelt speciale eisen aan hun museumbezoek, want dat is juist een compleet andere omgeving dan ze gewend zijn.

Het is dus zaak bij zo'n bezoek die spanning zoveel mogelijk te verminderen. Dat kan heel goed als leerkrachten hun leerlingen vooraf vertellen wat ze kunnen verwachten in het museum. Daartoe is het wenselijk dat leer-

krachten eerst bij de instelling langsgaat om te overleggen over een geschikte activiteit voor hun groep. Dat stelde Wim Scherpenisse, opleidingsdocent en docent pedagogiek aan de Hogeschool van Amsterdam. 'Ze

moeten zich niet alleen medeverantwoordelijk gaan voelen, maar zelfs een wezenlijk, actief deel van de activiteit.

Ook medewerkers van culturele instellingen hebben een essentiële rol. 'Je houding en blik moeten vertrouwen uitstralen. Kinderen voelen het feilloos aan als je je ongemakkelijk of angstig voelt. Bovendien moet je bereid zijn meer een pedagogisch dan een didactisch verhaal te houden.' Met lef, durf en vertrouwen een veilige omgeving creëren, dát is een van de uitdagingen voor educatoren, aldus Scherpenisse.

'Voor blinde mensen gaat een bezoek aan een kerk over geluid, over de resonantie in die enorme ruimte'

Betere en langdurigere voorbereiding, grotere betrokkenheid en betere communicatie, zowel van school als de te bezoeken instelling, kunnen de teleurstelling voor-

komen die scholen nu vaak voelen na een museumbezoek, omdat ze het programma niet geschikt vonden voor hun leerlingen.

BEPERKING BEPAALT DE BELEVING

De beperking van de leerlingen bepaalt hun waarneming van een kunstuiting.

Wim Scherpenisse (pedagogiek, Hogeschool van Amsterdam).

Scherpenisse: 'Voor mensen zonder visuele beperking gaat een bezoek aan een kerk over zien. Voor blinden gaat het over geluid, over de resonantie in die enorme ruimte.'

Hierdoor waarderen zij zo'n activiteit op een totaal andere manier.'

Hij gaf tal van praktische adviezen. Zoals dit: kinderen met ADHD kun je wél midden in een ruimte neerzetten, kinderen met een autistische stoornis juist niet. Of deze, over het gebruik van een handpop: 'Het indirecte werkt goed. Op die manier kun je veel dingen duidelijk maken en nieuwe deurtjes openen bij de kinderen.'

Wel benadrukte Scherpenisse dat het allemaal niet té simpel moet, want kinderen in het speciaal onderwijs kunnen meer dan we denken. 'De combinatie vertrouwen-autonomie is heel belangrijk. Hierdoor ontstaat voor de kinderen steeds meer ruimte om zélf dingen te ondernemen en te ontdekken.'

Zicht op... speciaal onderwijs en cultuureducatie onder Publicaties op www.cultuurnetwerk.nl

OCHTENDSESSIE 3

Netwerken cultuureducatie voor speciaal onderwijs Maatwerk bij het afstemmen van vraag en aanbod

Netwerken brengen culturele instellingen en het speciaal onderwijs met elkaar in contact. Ze vergemakkelijken de zoektocht van scholen naar geschikte projecten voor hun leerlingen.

Afstemmen van vraag en aanbod blijkt vaak geen vanzelfsprekendheid, stelde Marian Meeuwse van EDU-ART. 'Het speciaal onderwijs is een aparte doelgroep en zeer divers. Culturele instellingen moeten dus absoluut maatwerk leveren.' Ze moeten de scholen betrekken bij de samenstelling van het programma. Scholen moeten op hun beurt de culturele instellingen met een concrete vraag benaderen, stelde ze.

Pro Arts begeleidt scholen voor het praktijkonderwijs bij het opzetten van kunst- en cultuurbeleid en culturele instellingen

bij het opzetten van educatieve projecten. Suzanne Drabbe en Margot Ufkes ontwikkelden acht jaar geleden een theaterproductie voor het speciaal onderwijs. 'Mensen stonden versteld van wat de leerlingen presteerden. Van tevoren heerste er vooral scepsis: een theaterproductie voor deze kinderen, zou dat wel werken?' Het was voor het tweetal aanleiding om ieder jaar een kunstproject te ontwikkelen. In 2006 richtten zij Pro Arts op met als doel dat ook andere scholen deze projecten konden gebruiken.

Mocca, actief in Amsterdam, organiseerde de afgelopen anderhalf jaar vijf bijeenkomsten. Volgens Clare McGrath van Mocca hangt de slagingskans van een project 'grotendeels af van het enthousiasme van de

aanbieder' en het afstemmen op de doelgroep. 'Musea maken prachtig lesmateriaal maar als leerlingen niet kunnen lezen, moet dit worden aangepast.' Het speciaal onderwijs moet op zijn beurt een goede balans vinden tussen mogelijkheden en beperkingen van de leerlingen. 'In voorbereidende gesprekken moeten de docenten heel nauwkeurig ingaan op het type leerlingen, zodat de gastdocent weet hoe hij de groep kan benaderen. Er mogen best eisen worden gesteld aan de leerlingen, zolang het maar op een passend niveau is.'

VERVOER VAST AGENDAPUNT

Saskia Vroom van 'T Platform in Noord-Holland schetste hoe haar instelling een praktijkschool uit IJmuiden hielp bij een dansproject. 'Wij fungeerden voornamelijk

'In voorbereidende gesprekken moeten de docenten heel nauwkeurig ingaan op het type leerlingen, zodat de gastdocent weet hoe hij de groep kan benaderen'

als intermediair, brachten het onderwijs in contact met geschikte vakdocenten. Uit evaluaties kwam naar voren dat de vakdocenten steeds meer expertise ontwikkelden en steeds beter konden afstemmen op het

Clare McGrath (Mocca, Amsterdam).

niveau van de school. Het project startte als proef van drie weken en groeide uit tot een

doorgaande leerlijn.'

Draagvlak binnen de school, open communicatie tussen school en culturele instelling, goed getrainde leerkrachten en vakdocenten, aangepast lesmateriaal: het zijn allemaal factoren die bijdragen aan een geslaagd project. Vervoer naar culturele instellingen, altijd een grote kostenpost, is een vast agendapunt op de netwerkbijeenkomsten van Mocca en EDU-ART. 'Ons netwerk kan scholen ondersteuning bieden want voor het speciaal onderwijs zijn vaak aparte geldpotjes te vinden', aldus Meeuwssen van EDU-ART.

www.mocca-amsterdam.nl

www.edu-art.eu

www.proarts.nl

OCHTENDSESSIE 4

Dramalessen in het speciaal onderwijs Groeien door te doen alsof

Drama kan kinderen in het speciaal onderwijs helpen bij hun persoonlijke ontwikkeling. Ook op andere schoolvakken kunnen de leereffecten positief zijn.

Neem Laura, een autistisch meisje. Tijdens de dramalessen bleef ze tegenstribbelen, soms probeerde ze te ontsnappen. Maar aan het eind kon Laura het best improviseren van de klas. Drie jaar later hield ze zelfs een monoloog voor de hele school. Voorwaar een prachtige ontwikkeling. Karel Moons, medewerker van De Veerman, organisatie voor kunsteducatie, legde uit dat Laura vier fases van creativiteit doorliep: observatie, imitatie, creatie en originaliteit. Ze stapte, essentieel voor haar ontwikkeling, pas over op een volgende fase nadat ze de voorgaande had doorlopen.

'Vooral in het speciaal onderwijs is tijdens de dramalessen een strakke structuur nodig', zei Moons. De les kent grote overgangen, van stil zijn naar spel en dan weer terug naar reflectie. 'Dat is te vergelijken met de overgang van het speelplein naar een wiskundige opdracht.' Als Moons aan het woord is, zwijgen de leerlingen dan ook. De opdracht begint pas als iedereen

stilstaat en hij in zijn handen klapt. Na de opdracht gaat iedereen terug op zijn stoel zitten.

MET WOORDEN 'SPELEN'

Dramadocent Liesbeth Huiberts ondervond dat moeilijke woorden beter beklijven als de leerlingen met die woorden hebben 'gespeeld' in de dramalessen dan na een les in de klas. Ze gebruikte woorden die geen van de kinderen kende: stethoscoop, injectiespuit, spatel, wattenstaaf en pincet. 'Natuurlijk deed ik maar een kleinschalig en niet-wetenschappelijk onderzoek', concludeert ze. 'Maar de resultaten sterken

Karel Moons (De Veerman, Antwerpen).

mij in de overtuiging dat de integratie van reguliere schoolvakken in de dramalessen leidt tot een significantie stijging van de kennisoverdracht.' Volgens haar verschilt de didactiek per type speciaal onderwijs.

'Integratie van reguliere schoolvakken in de dramalessen leidt tot een stijging van de kennisoverdracht'

Bij kinderen met sociale problemen is een veilige omgeving bijvoorbeeld belangrijk, bij fysiek gehandicapte kinderen is het ruimtegebruik een probleem. Ook is het belangrijk om visuele middelen in te zetten, zoals een grote dokterskoffer en een stethoscoop. Dan vormen de kinderen zich een beeld. Hoe blijven de kinderen rustig in de les, wilde de zaal weten. Huiberts: 'Dat is een kwestie van aanvoelen en constant aanpassen. Het kan aan de opdracht liggen, de groepssamenstelling, zelfs het stemgeluid.'

www.veerman.be

www.jtsleiden.nl

OCHTENDSESSIE 5

Het geheim van Jonathan Muziektheater ontroert kinderen

Er worden weinig voorstellingen gemaakt of aangepast voor het speciaal onderwijs. Vincent Lamers (Theater Kapstok) liet zien hoe het kan. Mét speciaal publiek.

Op de begane grond van Musis Sacrum in Arnhem werden meervoudig gehandicapte leerlingen van scholengemeenschap Mariëndaal uit Arnhem ontvangen. In een intieme kring genoten de kinderen zichtbaar van Lamers' voorstelling 'Het geheim van Jonathan'. Aanvankelijk behoedzaam, maar door de terugkerende liedjes en met hulp van gebaren hielpen de kinderen mee bij het vertellen van het verhaal. Spelend op zijn klarinet en basklarinet, zingend en schuddend met zijn billen wist Lamers de kinderen te ontroeren. Verdriet en boosheid werden afgewisseld met vrolijke liedjes.

'Theatermakers vinden de stap naar het speciaal onderwijs vaak te groot of ze weten niet hoe ze hun voorstelling moeten aanpassen', vertelde Lamers voorafgaand aan de voorstelling. 'Het is ook niet eenvoudig. Leerlingen in het speciaal onderwijs verschillen van elkaar in intelligentie, gedrag, concentratie, inlevingsvermogen en leeftijd.'

CRITERIA

Lamers is niet alleen theatermaker maar ook ICC'er en vakleerkracht muziek op twee scholen voor speciaal onderwijs. 'Het geheim van Jonathan' paste hij aan voor het speciaal onderwijs. Daartoe organiseerde zijn Theater Kapstok een brainstormsessie met mensen uit het speciaal onderwijs. Samen wilden ze criteria vinden om een voorstelling voor kinderen uit het speciaal onderwijs te kunnen maken. Ze wilden weten hoe zo'n voorstelling eruit moet zien en op welke manier de maker rekening moet houden met de eigenheid van de groep. De brainstormsessie leverde een aantal duidelijke criteria op waar een voorstelling voor het speciaal onderwijs aan zou moeten voldoen. Lamers gaf er een aantal: 'Het liefst een duidelijk verhaal dat zich afspeelt in de eigen leefwereld of in sprookjessfeer. Visuele ondersteuning in de vorm van weerklankge-

'Theatermakers weten vaak niet hoe ze hun voorstelling moeten aanpassen'

baren, pictogrammen en een duidelijk decor zijn ook gewenst.' Verder is het goed als de voorstelling interactief en kleinschalig is, in

een vertrouwde omgeving te zien is en niet langer dan drie kwartier duurt. Veel herhalingen en geen lange gesproken teksten maken hem ook toegankelijker. 'Het geheim van Jonathan' voldeed aan deze criteria, en de leerlingen die hem in Musis Sacrum zagen, genoten ervan.

Vincent Lamers liet zien hoe het kan.

www.impresariaatuitdekunst.nl
www.mytylschoolderegenboog.nl
www.dewaterlelie.net
www.mariendaal.nl

OCHTENDSESSIE 6

Multidisciplinaire muziekprojecten voor jongeren met autisme Muziek laat de ijslaag smelten

Autistische kinderen die soms nauwelijks kunnen spreken, laten zich gemakkelijk benaderen door muziek. Muziek brengt hen in contact met hun creativiteit én met anderen.

'Er kwamen dingen boven die onder een ijslaag zaten', zegt een docent in een film over het project 'Ont-moeten'. Daarin maakten kinderen met een stoornis in het autistisch spectrum een multidisciplinaire voorstelling in een concertzaal. 'In het begin was het voor sommige kinderen te prikkelend, maar na verloop van tijd voelden ze zich steeds veiliger en durfden ze zich te geven', vervolgt de docent.

Violist Michael Klier en muziektherapeut Jantje van der Wurff.

'In het project lag de nadruk op samen-zijn, niet op anders-zijn. De kinderen werkten dan ook samen met vmbo-leerlingen van een reguliere school', legde Aaltje van Zweden uit. Zij is projectleider van stichting Papageno en medebedenker van 'Ont-moeten'. Papageno werkte voor 'Ont-moeten' samen met ervaren workshopleiders, creatief therapeuten en het Muziekcentrum van de Omroep (MCO). Twee weken duurde het project, een week van voorbereiden op school en een week waarin de kinderen met elkaar de voorstelling maakten in een concertgebouw. Steekwoorden bij een dergelijk project zijn, aldus Van Zweden:

voorbereiding, kwaliteit, ervaring, op eigen niveau, zelf doen, samen doen, veiligheid, vertrouwen, authentieke leeromgeving. En vooral: plezier. 'Als deze elementen aanwezig zijn zal een project slagen', zei Van Zweden. 'Maar alleen als je daarbij ook flexibel bent, naar alle kanten open communiceert, feedback geeft, evalueert, en voorbereid bent op weerstand.'

Niet alleen docenten, ook leerlingen waren positief over het project. Vmbo-leerlingen zeiden onder meer over de kinderen met een autistische stoornis: 'Ik vind dat ze niet zo heel erg anders zijn' en: 'Ik zie dat ze anders boos worden dan ik.'

Hoe onveilig leerlingen zich aan het project voelden, ondervond het publiek aan den lijve. Violist en hoofd educatie van het MCO Michael Klier en muziektherapeut Jantje van der Wurff nodigden uit om met hen mee te doen, terwijl ze samen op de viool en een trommel speelden. Het publiek werd onrustig: hoe moest dat, meedoen? Toen pas stopte Van der Wurff voor uitleg.

Het is moeilijk om zomaar uit het niets mee te doen. Pas als je kaders geeft, durven mensen dat. Dus verdeelde Van der Wurff het publiek in drieën: een groep klappers, stampers en fluiters. Onder zijn

dirigentschap durfde men wel. Er ontstond een heus concert.

www.stichtingpapageno.nl
www.mco.nl

OCHTENDSESSIE 7

Beeldende kunst en fotografie Nieuwe woorden in doventaal

Dove kinderen leren eerst gebarentaal, daarna Nederlands. In een museum werkt een rondleiding met een dove gids dan ook het beste: dan hoeft er geen 'vertaalslag' plaats te vinden.

Marie van Driesche, een dove museumdocent in het Amsterdamse fotografiemuseum Foam, geeft iedere maand een rondleiding in gebarentaal aan groepen van binnen en buiten het onderwijs. In gebarentaal: 'Foam begon drie jaar geleden met het inzetten van een doventolk bij reguliere rondleidingen, maar dat bleek te onrustig. Dove bezoekers moesten op de "gewone" gids letten én op hun tolk.' De huidige aanpak werkt volgens haar veel beter. Van Driesche stelt haar publiek vragen tijdens het bezoek, zoals ze nu ook deed bij een strandfoto van de Italiaanse fotograaf Massimo Vitali. Want: 'Interactie met het publiek is belangrijk in het Foam.'

Vrijwel alle rondleidingen in het fotografiemuseum gaan vergezeld van een workshop; beide activiteiten zijn succesvol. Wel blijft het lastig om dove bezoekers te trekken, vooral scholen: er zijn maar weinig gespecialiseerde scholen voor doven en ze zijn verspreid over het land. 'Zomaar even naar een museum gaan, zit er dus niet in', aldus Renske de Groot, hoofd educatie en publieksprojecten bij het museum.

WOORDENLIJST

Maar zelfs een rondleiding in gebarentaal kan stuiten op problemen, bleek uit een onderzoekje van het Rijksmuseum: er is gebrek aan gebarentaal. Voor 'composi-

Marie van Driesche (Foam, Amsterdam).

tie' en 'perspectief' bestaan geen gebaren, aldus Renate Meijer, medewerker educatie van het Rijksmuseum. Daarom werd een woordenlijst op dvd ontwikkeld, met 150 nieuwe gebaren die betrekking hebben op beeldende kunst, in samenwerking met het Nederlandse Gebarent centrum. De nieuwe gebaren worden direct toegepast in een lesprogramma voor kinderen dat vorm krijgt in samenwerking met het dovenonderwijs. In een van de lessen maken de kinderen zelf een 3D-landschap. Hierbij komen de nieuwe gebaren aan bod. De kinderen

'Dat Avercamp zich ondanks zijn handicap heeft ontwikkeld tot succesvol schilder, maakt hem een rolmodel voor dove kinderen'

kunnen het programma op school doen, een bezoek aan het museum is optioneel.

'Het Rijks' werkt momenteel ook aan het onderwijsprogramma 'Kijk uit je ogen met Avercamp', voor dove kinderen uit groep 7 en 8. Het populaire schilderij 'Winterlandschap met ijsvermaak' is het uitgangspunt. Avercamp, ook 'de stomme van Kampen' genoemd, was vermoedelijk doof. 'Dat hij zich ondanks zijn handicap heeft ontwikkeld tot succesvol schilder is heel bijzonder voor die tijd. Het maakt hem tot rolmodel voor dove kinderen', aldus Meijer.

www.foam.nl
www.rijksmuseum.nl

MIDDAGSESSIE 1

Erfgoed voor het speciaal basisonderwijs Meedoen in de geschiedenis

Als historische verhalen en gebeurtenissen tot leven gewekt worden, vinden kinderen uit het speciaal en het praktijkonderwijs ze heel interessant.

Geke Slagman (SBO Fiducia, Groningen).

Dingen pakken, aanraken, optillen, eraan ruiken: het helpt kinderen zich bewuster te worden van hun eigen nieuwsgierigheid. In het project 'Herinner(d)ingen' van de Fiduciaschool voor speciaal onderwijs in Groningen, konden kinderen dat naar hartelust doen in de geheime kamer die er was ingericht. In een bureau werden in allerlei lades spullen gestopt die tot hun verbeelding zouden spreken. De kinderen mochten vertellen waar ze aan dachten terwijl ze met de spullen in de weer waren.

Een leerkracht filmde hen en stelde of beantwoordde vragen. De dialoog die ontstond, stimuleerde de ontdekkingsdrang van de kinderen. 'Ze vonden het heerlijk dat ze alles mochten vastpakken en heel spannend om de ontdekkamer binnen te gaan. Begrippen als oud-ouder-oudst kwamen eindelijk tot leven', vertelde Geke Slagman. Zij is leerkracht, speltherapeut en ICC'er op de Fiduciaschool. Aan elk voorwerp werden ook opdrachten verbonden volgens bepaalde werkvormen. Zo waren er vragen als: hoe klinkt het voorwerp (een muzikaal-ritmische opdracht), of: kun je het meten (een logisch-mathematische). 'Herinner(d)ingen' is beschikbaar via het project 'Erfgoed à la Carte'.

MIDDELEEUWEN

In een ander project van de Fiduciaschool werden middeleeuwse schoolreisjes opgezet, in samenwerking met de stichting Oude Groninger Kerken. In een dertiende-eeuws kerkje hadden de kinderen 'ervaringsdagen': ze kregen middeleeuwse kleren aan, schilderden met pigmenten, deden spelletjes en leerden spelenderwijs het middeleeuwse leven kennen. De reisjes waren gebaseerd op een boek over het middeleeuwse jongetje Focke, van Martine Letterie.

RUGZAK UIT DE TWEEDE WERELDOORLOG
Ook Herinneringscentrum Kamp Westerbork probeert een project, over een joodse familie die Westerbork overleefde, zo concreet mogelijk te maken. Daartoe wordt het kampdagboek van Leon Magnus gebruikt uit de archieven van het Herinneringscentrum. Hij schreef het voor zijn licht verstandelijk gehandicapte broer Simon

'De kinderen vonden het heerlijk dat ze alles mochten vastpakken'

toen ze in het kamp terecht kwamen. Leon legt Simon daarin het nieuwe leven in het kamp uit, omdat die niet begreep wat er gebeurde. In korte filmfragmenten haalt Leon, die nog leeft, herinneringen op. Elk fragment eindigt met een vraag die de leerlingen in Westerbork moeten oplossen. Verder is er een rugzak met voorwerpen die door de familie Magnus in Westerbork gebruikt werden. Op 12 april 2010, vijftien jaar na de bevrijding, moet het project klaar zijn.

www.fiduciaschool.nl

www.westerbork.nl

MIDDAGSESSIE 2

Kunstprojecten in het speciaal onderwijs Ervaring belangrijker dan inhoud

Kunstprojecten in het speciaal onderwijs laten zien dat de belevenissen van de kinderen het belangrijkste zijn.

Wie een kunstproject opzet, doet er verstandig aan de kinderen centraal te stellen in plaats van een bepaalde kunstvorm. Zo gaat de beleving van de kinderen een stuk dieper. Dat geldt zowel voor projecten die in school plaatsvinden als daarbuiten. Daarin waren Erna Kikkers en Luk Depondt het hartgrondig met elkaar eens. Zij werken in het speciaal,

Gedicht in druk en braille (Bartiméus, Zeist).

in Vlaanderen 'buitengewoon' onderwijs. De projecten van Kikkers en Depondt verschillen wel flink. Depondt, van het Centrum voor ErvaringsGericht Onderwijs in Leuven, was betrokken bij een drie weken durend kunstproject in het West-Vlaamse Oostduinkerke. De leerlingen van BuBaO De Rozenkrans, voor kinderen met een mentale handicap, namen op de kleine school deel aan het eerste project dat helemaal aan kunst was gewijd. 'Veel leerlingen kwamen uit sociaal achtergestelde gezinnen, waar

‘Houd het klein en vooral veilig, in een vertrouwde omgeving’

toegang tot ervaringen met en gevoelens over kunst niet worden gedeeld. Het project was dus een volstrekt nieuwe ervaring.’

Bijna alles gebeurde op de school zelf: speciale activiteiten werden geïntegreerd in de gewone lessen, leerkrachten met kunstzinnige hobby's als fotografie en schilderen verzorgden activiteiten, kunstenaars lieten iets van hun vak zien. Volgens Depondt betekende het project vooral veel voor het welbevinden en het zelfvertrouwen van de kinderen. Belangrijk was wel om een en ander ‘klein en vooral veilig te houden’, zei hij. ‘In een vertrouwde omgeving.’

VAN DICHTBIJ BEKIJKEN

De leerlingen van Erna Kikkers, docent beeldende vorming en ICC'er bij het voortgezet speciaal onderwijs van Bartiméus in Zeist, trekken er wel vaak op uit. De school voor kinderen met een visuele beperking beschikt over een eigen kunst- en cultuureducatiebeleidsplan en activiteiten als atelier- en museumbezoek zijn daar een belangrijk onderdeel van.

Ook Kikkers maakt veel gebruik van de kunstzinnige talenten van collega's. Voordeel daarvan is dat zij de beperkingen van de leerlingen kennen. Komen er toch kunstenaars, dan worden die van tevoren geïnstrueerd. Gaan de leerlingen op pad, dan is de eerste voorwaarde dat het atelier of het museum goed met het openbaar vervoer te bereiken is.

Vorbereiding vindt plaats op school met materiaal van het museum zelf, bij voorkeur digitaal aangeleverde teksten en afbeeldingen waarvan Bartiméus de zichtbaarheid op individuele beeldschermen aanpast. In het museum is het volgens Kikkers erg handig dat er informatie is op een mp3-speler, of dat de kinderen kunstwerken van dichtbij mogen bekijken en aanraken, liefst met grote en contrastrijke informatiebordjes.

www.derozenkrans.be

www.lukdepondt.be

www.cego.be

www.bartimeus.nl

MIDDAGSESSIE 3

Literatuur voor het speciaal onderwijs Spelen met taal

Veel kinderen en jongeren in het speciaal onderwijs hebben moeite met taal. Een workshop poëzie kan deuren openen die vaak gesloten blijven.

‘Deze jongeren moeten taal gaan ervaren als iets waarmee ze kunnen spelen’, zei Kristien Van Damme van de Vlaamse organisatie Jeugd en Poëzie, dat schrijfateliers op het gebied van poëzie verzorgt. ‘Ons doel is om hun taalgevoel te versterken. Wij vertrekken daarom van wat de jongeren kunnen, niet vanuit wat ze niet kunnen.’

Speciaal voor leerlingen van 13 tot 21 jaar met een verstandelijke beperking ontwikkelde Jeugd en Poëzie het atelier ‘Dingen die je niet kunt zeggen’. Het is een multimediaal project met poëzie van Nederlandse en Vlaamse jongeren met en zonder verstandelijke beperking. ‘We vragen de jongeren wat ze aanspreekt in de gedichten, of wat ze bijzonder vinden’, vertelde Van Damme. In verschillende werkvormen, vanuit verschillende invalshoeken en op verschillende niveaus gaan de begeleiders vervolgens met de jongeren aan de slag. Van Damme: ‘We werken altijd volgens dezelfde principes: tijd maken, samen, en op maat.’

Kristien Van Damme (Jeugd en Poëzie Vlaanderen).

Van Damme verbetert slechts zelden, en dan ook nog voorzichtig, de dichterlijke kwaliteiten van de kinderen. Ze wil vooral de creativiteit stimuleren en de kinderen nieuwe mogelijkheden geven om zich te uiten.

GROEPSGEDICHTEN

Dichter en freelance docent creatief schrijven Gerard Beentjes was het in dat opzicht met haar eens: ‘Ik wil ze de ruimte geven om zichzelf te laten zien. Het resultaat hoeft niet meteen fantastisch te zijn.’ Hij gebruikt vaak de techniek van de *écriture automatique*

‘Ik wil kinderen de ruimte geven om zichzelf te laten zien’

(ook wel *freewriting* of ‘automaatschrijven’ genoemd), waarbij deelnemers korte regels op papier zetten. Op die manier ontstaan verrassende ‘groepsgedichten’. Natuurlijk past Beentjes zijn lessen aan aan het niveau van de deelnemers. Hij gaf een aantal tips voor het werken met poëzie in het speciaal onderwijs. Wees jezelf, bijvoorbeeld, want: ‘Kinderen in het speciaal onderwijs doorzien je feilloos.’ Wees ook duidelijk. ‘Herhaal, herhaal, herhaal!’ Voortdurend nagaan of iedereen alles heeft begrepen, houdt de leerlingen ook bij de les. ‘Niet alles wat er in een groep gebeurt, zegt iets over jou als begeleider’, vervolgde hij. En over bepaalde dingen heb je als begeleider geen controle; dat moet je accepteren. Tot slot: stel duidelijke grenzen. Probeer gerust dingen te veranderen als er iets gebeurt wat je niet wilt.

www.jeugdenpoezie.be

www.gerardbeentjes.web-log.nl

MIDDAGSESSIE 4

Ervaringen met speciaal onderwijs Een 'voelschilderij' in het museum

Kunst kan abstracte onderwerpen op school concreet maken. Kinderen hebben daar veel baat bij.

Sinds drie jaar werkt SBO de Kimkiel in Groningen met 'ateliers'. Zo is er een wereldatelier, een knutselparadijs, een techniekhuis, een kunststudio en een smulkeuken.

'Plotseling ervaren de kinderen dat ze ergens goed in zijn'

Bea de Vries, cultuurcoördinator op de Kimkiel: 'Ieder atelier heeft een component rekenen, taal én kunst/creativiteit. Kinderen krijgen de ruimte om in de ateliers op hun eigen manier aan de slag te gaan.' Die formule blijkt te werken: de kinderen raken meer betrokken bij wat ze tegenkomen in de ateliers dan wanneer informatie droogjes op een schoolbord wordt gepresenteerd. De Vries: 'Plotseling ervaren ze dat ze ergens goed in zijn. Bovendien onthouden ze de lesstof beter op deze manier.' Voordat het project van start ging, is wel eerst goed onderzocht over welke capaciteiten de kinderen beschikten.

'KUNSTLAND'

Dat kinderen van praktisch houden, bleek ook uit de suggestie van een kind om in het Fries Museum naast een 'kijkschilderij' een klein 'voelschilderij' te maken. Dan kun je de verf aanraken en worden meer zintuigen bij het 'zien' betrokken. Het museum heeft dit idee uitgevoerd. In de

Inge Hekman (Fries Museum, Leeuwarden).

tentoonstelling bij het project 'Kunstland' van het Fries Museum zijn touchscreens geplaatst. Daarop kunnen kinderen zelf een schilderij maken. Zes kinderen uit het speciaal onderwijs stelden de tentoonstelling samen. Voorafgaand aan het project onderzocht het museum de wensen van leerkrachten en leerlingen van scholen voor

speciaal onderwijs. 'We concludeerden dat maatwerk cruciaal was', zei Inge Hekman, educatief medewerker van het Fries Museum. En daarna was het: 'Luisteren, durven en doen!'

RUST UITSTRALEN

Educatief aanbod voor het speciaal onderwijs moet wel aan een paar belangrijke voorwaarden voldoen, vond Hekman. De les moet op school goed voorbereid kunnen worden. De ruimte in het museum moet rust uitstralen en er moet interactie zijn met de museumdocent. Verder moeten de activiteiten afwisselend zijn omdat de spanningsboog van de leerlingen beperkt is. Helaas sluit het aanbod van veel culturele instellingen nog niet goed aan op het speciaal basisonderwijs. Daarom moeten de scholen zelf vaak een vertaalslag maken. Daarbij had De Vries een belangrijke tip: 'Scholen moeten creatiever worden in het aanschrijven van fondsen.' Ook culturele instellingen kregen wijsheid mee: 'Zorg dat je weet wie de cultuurcoördinatoren binnen een school zijn. Zij zijn je eerste aanspreekpunt.'

www.dekimkiel.nl

www.friesmuseum.nl

MIDDAGSESSIE 5

Waar houd je rekening mee? Een flinke culturomslag

De Praktijkschool Emmen ontwikkelde met veel inventiviteit een doorgaande leerlijn voor cultuureducatie. Hoe ging dat in zijn werk?

De CKV-bonnen voor de Praktijkschool Emmen waren bij lange na niet genoeg om een doorgaande leerlijn te ontwikkelen. 'Maar ook leerlingen uit het praktijkonderwijs moeten in aanraking komen met alle kunst- en cultuurdisci-

plines', verwoordde Monica Smeets het uitgangspunt van de ruim driehonderd leerlingen tellende school. Die visie stond aan de basis van de subsidie die de school uiteindelijk uit het landelijke 'Actieplan Cultuurbereik' ontving. Samen met Marieke Verhagen van Kunst & Cultuur Drenthe schreef ze het handboek doorgaande leerlijn cultuureducatie voor het Voortgezetonderwijs Drenthe.

'De school ontwikkelde een scala aan projecten maar verloor daarbij de randvoorwaarden niet uit het oog. We besteedden veel tijd aan het creëren van draagvlak binnen de school', aldus Smeets. Algemene personeelsvergaderingen gebruikte ze om collega's te informeren over de voortgang. 'Bij elke activiteit werd een collega betrokken, zo kreeg het project binnen de school steeds meer gestalte.'

‘VLAGGEN EN WIMPELS’

Culturele projecten op school betekenen soms een flinke cultuuromslag. ‘De leerkracht blijft de specialist van de klas en heeft de gezonde neiging om zijn klas een beetje te beschermen. Hij moet dan ook goed begeleid worden’, stelde Karel Moons. Hij is stafmedewerker bij De Veerman in Antwerpen, een organisatie voor kunsteducatie. ‘Een uitvoerig kennismakingsgesprek met het team is dan ook een absolute voorwaarde.’

Traditioneel onderwijs richt zich volgens Moons op de leerpsychologie: door middel van *trial and error* worden de leerlingen vaardigheden bijgebracht. In het project ‘Vlaggen en Wimpels’, waarbij een kunstenaar voor één dag per week aan een school wordt toegewezen, was de insteek anders.

Monica Smeets (Praktijkschool Emmen) en Marieke Verhagen (Kunst & Cultuur Drenthe).

De nadruk ligt op gestaltpsychologie. Daar in leren de kinderen door inzichten en nieuwe ontdekkingen. Dat is volgens Moons een intensief proces waarbij de creativi-

‘Bij elke activiteit werd een collega betrokken, zo kreeg het project binnen de school steeds meer gestalte’

teit en expressiviteit van het kind worden bevorderd. Als de schoolcultuur eenmaal is veranderd en cultuureducatie een vaste plek heeft gekregen, verdwijnen volgens hem de verschillen tussen het speciaal en reguliere onderwijs steeds meer.

www.praktijkschool-emmen.nl
www.kunstencultuurdrenthe.nl
www.veerman.be

MIDDAGSESSIE 6

Jongeren naar de Parijse opera

De sterren van de hemel spelen

Simona de Jong (ZMLK-school 't Anker, Zaandam).

In december 2008 gaven vijftien Zaanse ZMLK-kinderen een voorstelling in de Parijse Opéra Bastille. Met Franse, Hongaarse en Italiaanse jongeren voerden ze een operaversie van Shakespeare's 'Romeo en Julia' op.

Hoe kwamen deze Zeer Moeilijk Lerende kinderen in Parijs terecht? Dat ging zo. Het Zaanse MUZtheater kreeg op één dag twee

telefoontjes. Een van de Nationale Opera van Parijs met een project in de aanbidding. En een van 't Anker, school voor ZMLK-kinderen, met de vraag naar een project. De match was snel gemaakt.

Aanvankelijk was er schrik over de omvang van het project en het pittige niveau, helemaal toen bleek dat alles in het Frans moest. Toch kregen vijftien gemotiveerde jongeren een jaar lang wekelijks intensieve training in theater, dans en beweging, operatechnieken en muziek. Daarna verbleven de kinderen twee weken in Parijs voor de uitvoering.

Met slimmigheidjes wist zangdocent Judit Odijk de Franse klanken over te brengen aan de leerlingen. ‘Het mooiste was dat ze zich volwaardig voelden’, aldus Odijk. ‘Ze merkten waar ze toe in staat waren. Dat werd ook in hun houding zichtbaar. Ze liepen allemaal met de borst naar voren.’

DE SHOW STELEN

In Parijs herkende Simona de Jong, docent van 't Anker, haar leerlingen bijna niet meer. ‘Ze hoorden volledig bij de groep. De rest had niet door dat het ZMLK-kinderen waren. Dat was zo'n enorme opsteker voor ze.’ In de groep speelden ze bovendien een

voorbeeldrol. Ze spraken beter Frans dan de Italianen en de Hongaren en ook hun manier van bewegen stal de show. ‘De Franse begeleiders zeiden: “Ze kunnen misschien moeilijk leren, maar fysiek zijn ze hyperintelligent”’, vertelde De Jong.

De Jong raadde dan ook elke (speciale) school aan om deze projecten te omarmen. ‘Het is heel belangrijk dat het theater de scholen in gaat! Deze projecten versterken de sociale vaardigheden en geven de kinde-

‘Een ouder vertelde dat haar kind nu eindelijk “nee” durft te zeggen’

ren zelfvertrouwen. Een ouder vertelde dat haar kind nu eindelijk “nee” durft te zeggen.’ Er is jammer genoeg geen vervolg op het project. Het risico, zegt De Jong, is dat de opgedane vaardigheden en het zelfvertrouwen weer wegzakken. Volgens haar nog meer reden voor het opstarten van nieuwe projecten en cultuur in het speciaal onderwijs een vaste en voorname plek te geven.

www.muz.nu
www.ankerzmlk.nl

MIDDAGSESSIE 7

Media-educatie en speciaal onderwijs Filmmaken brengt jongeren bij elkaar

Merel Daniël (NIF).

Met inspirerende voorbeelden uit België en Nederland werd het publiek getraakteerd op de wonderbaarlijke en ontroerende effecten van media.

De autistische Reno maakte een speciale stoel. Voor de camera legde hij uit dat hij hem 'de Ware Gedachteverteller' noemde: als je in die stoel zat, moest je de waarheid vertellen. Vervolgens vertelde Reno over zijn droom. Hij zou graag nog één keer met zijn vader een dagje uit willen. Een heel bijzondere droom, bleek later; het was de

eerste keer dat de jongen sprak over zijn overleden vader.

Reno was een van de zeven kinderen die een jaar lang werd gevolgd door Ambrosia's tafel, een Vlaamse stichting die zich richt op multimediale geletterdheid. Twee keer per week kwamen ze in een ruimte met spelen en werkmaterialen zoals verf, papier, grote zitkussens, hamers en spijkers. Doel was om de kinderen eigen werelden te laten maken, zodat ze zich thuis zouden voelen.

'We wilden de kinderen benaderen vanuit hun kracht en niet vanuit hun gemis', vertelde Paul Bottelberghs van Ambrosia's Tafel. 'Geletterdheid kan namelijk op ver-

schillende manieren worden bereikt.'

SAMENWERKEN CENTRAAL

Hoe 'mediawijsheid' te meten, dat is nog een hele kunst. Dat beaamde Merel Daniël, projectcoördinator van het pilotproject 'Scholieren FilmLab' van het Nederlands Instituut voor Filmeducatie (NIF). Samen met andere organisaties wil het NIF daar dan ook een meetinstrument voor ontwikkelen. Positieve effecten van samen werken aan een film zijn daarentegen wel goed meetbaar, kon Daniël melden.

Het NIF experimenteerde met twee methodes van filmmaken in het speciaal onder-

'Mediageletterdheid kan op verschillende manieren worden bereikt'

wijs. 'Samenwerken stond centraal', aldus Daniël. Twee groepen onrustige derdejaars vmbo'ers deden mee. In de ene groep, wees onderzoek uit, namen de sociale cohesie en de samenwerking sterk toe.

Die groep volgde in 'Making Movies' de praktijk van het filmproductieproces en maakte een korte fictiefilm. De leerlingen in de andere groep kregen meer begrip en respect voor elkaar en hun zelfbeeld verbeterde. Zij maakten in de 'AllAboutUs Film-Factory' documentaires over zichzelf en over onderwerp die hen bezighielden. Alle leerlingen kregen met hulp van professionals uit de filmindustrie les in filmen, registreren, acteren, geluid- en beeldmontage en scenarioschrijven.

Het NIF maakt nu een blauwdruk van de projecten. Tips om deze kostbare projecten te financieren worden daarin opgenomen, aldus Daniël.

www.filmeducatie.nl

www.ambrosiastafel.be

Slotbijeenkomst 'Dans is ons gereedschap'

Met een botsing van seksen en muziekstijlen sloot dansgroep Massive Movement de vijfde editie van de Dag van de Cultuureducatie af in de voorstelling 'Pas de Qua'. Voor alle doelgroepen.

Mannen dansten tegen mannen, mannen vochten om een vrouw en vrouwen voch-

ten tegen vrouwen. Op spitz en sneakers, via klassiek ballet, moderne hiphop en *old-school breakdancing* vochten de vier dansers van de groep een aanstekelijk en soms zelfs komisch steekspel tussen ego's uit. Niet om een van hen te laten winnen maar om te laten zien dat ook in het samenspel van de groep ieder zijn eigenheid kan bewaren.

ALLEDAAGSE BEWEGINGEN

Na afloop reageerden de dansers op vragen uit de zaal. Massive Movement geeft voornamelijk workshops op scholen – zowel regulier als speciaal onderwijs – en ze gebruiken juist alledaagse bewegingen om kinderen en jongeren zelfbewuster en zelfverzekerder te maken, vertelde hiphopper en rapper Andy Ninvalle. 'Want als je jongeren vertelt dat ze moderne dans gaan doen, haken de meeste meteen af. Het gaat om zelfverzekerdheid. Om jongeren dat te leren, gebruiken we dans als gereedschap.' Ninvalle gaf ook aan de voorstelling niet af te stemmen op doelgroepen. Niet nodig ook, vindt hij. De leden zijn ervaren genoeg om ter plekke te improviseren. Of het nou om regulier of speciaal onderwijs gaat, hun dansvoorstellingen zijn voor iedereen geschikt. Zelfs voor mensen met fysieke beperkingen.

'Spreekuur' tijdens de lunchpauze. Adviseur Ineke Dammers van de Algemene Vereniging Schoolleiders (tweede van rechts) fungeert als vraagbaak voor belangstellenden.

COLOFON

TEKST: CONGRESKRANT.NL

VORMGEVING: ANKER & STRIJBOS

FOTOGRAFIE: CONGRESKRANT.NL

© Cultuurnetwerk Nederland

